

Олександр МУЗИЧКО

ОУН У БОРОТЬБІ ЗА ІСТОРИЧНУ ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ: ЕТАПИ, НАПРЯМКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ (1930-ті – 1950-ті РОКИ)

На підставі значної кількості джерел висвітлено роль ОУН у боротьбі за історичну пам'ять українського народу, що становила один з найважливіших моментів тактики ОУН. Охарактеризовано етапи, напрямки, форми й методи діяльності ОУН, спрямовані на підвищення рівня національної свідомості українського населення.

Ключові слова: ОУН, УПА, історична пам'ять, підпілля.

Діяльність ОУН та історія УПА належать до найбільш дискутованих у сучасній історіографії. Боротьбі ОУН та опосередковано УПА за формування історичної пам'яті українців у 1930–1950 рр. приділяли менше уваги. Цей аспект, за невеликим винятком¹, не виокремлений із досліджень про суспільно-політичну чи пропагандистську діяльність ОУН², зігнорований у загальних історіографічних працях. На наш погляд, сьгодні питання про один з найважливіших аспектів боротьби ОУН за історичну пам'ять українців, зокрема вплив на східноукраїнське населення, загострюється у зв'язку з наполегливими намаганнями різко применшити масштаби цього впливу, переконати у провалі задумів ОУН.

Метою цієї статті є систематизація та осмислення відомостей в історіографічному дискурсі про вплив ОУН на процес формування історичної пам'яті українців.

Науковці не сформулювали єдиного визначення поняття “історична пам'ять”. Наукові історичні знання є результатом осмислення минулого фахівцями-істориками за допомогою певної методології, вони зумовлені станом збереження джерел тощо. Історична пам'ять певної спільноти є одним зі зрізів колективної пам'яті. На відміну від наукових історичних знань історична пам'ять є аморфною та складною

¹ *Стародубець Г.* Особливості використання образу “свого” та “чужого” в теорії та практиці бандерівського руху періоду Другої світової війни // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 248–259.

² *Романишин Ю.* Видавнича та публіцистична діяльність ОУН і УПА на західноукраїнських землях (40–50 рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Ю. Романішин. – Львів, 2004. – 22 с.; *Виздрик В.* Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 “Військова історія” / В. Виздрик. – Львів, 2004. – 18 с.; *Дмитерко О.* Пропагандистська діяльність ОУН і УПА в 1944–1950-х рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Дмитерко. – Львів, 2004. – 24 с.; *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2002. – 144 с.

структурою, що відображає об'єктивні історичні реалії схематично. Історичну пам'ять розглядають також на рівні окремих етносів та індивідуумів. Історична пам'ять є складною не тільки за структурою, а й за механізмом свого формування. Вона є певною матрицею-ситом, що слугує для просіювання потоку історичних подій, явищ, фактів переважно за законами функціонування людської пам'яті. Історична пам'ять етносів зазнає впливів багатьох чинників: особистого досвіду, впливу мас-медіа, освіти, державної політики тощо. Колективна історична пам'ять є одним з основних чинників націотворення. На нашу думку, спільні історичні уявлення є базовими складовими етнічності разом з усвідомленням членами певного етносу своєї приналежності до нього та спільною мовою. Від рівня хоча б відносної спільності уявлень про власне минуле безпосередньо залежить ступінь сконсолідованості етносу чи нації.

ОУН на чолі з Є. Коновальцем приділила величезну увагу питанням формування історичної пам'яті. Це яскраво відображено у програмових документах ОУН, діловій документації 1930-х – 1950-х років. Після розколу ОУН на дві фракції керівники обох структур звертали пильну увагу на історичний досвід. Таку увагу до історії можна пояснити не лише рівнем освіти та зацікавленнями керівників ОУН та реакцією держав-поневолювачів, що активно впроваджували свої варіанти історичних пам'ятей, а й загальними закономірностями розвитку національно-визвольних рухів, які в пошуках опори неодмінно апелювали до славних часів буття нації, предків-героїв, створювали власні історичні міфи. Певний вплив на сприйняття історії як націєтворчої цеглини мала активна діяльність у 1920–1930-х роках у Галичині “вісниківців” на чолі з редактором “Літературно-наукового вісника” Дмитром Донцовим. Після відмови Д. Донцова від співпраці з ОУН роль ідеолога організації взяв на себе Юліан Вассиян, що приділив у своїх виступах та працях значну увагу історичній основі націоналістичного руху. Однак часто члени ОУН приходили до націоналістичної візії історії стихійно. Наприклад, один із провідних пропагандистів ОУН В. Галаса зазначав, що на його свідомість вплинуло обговорення історії Польщі та України з більш обізнаним однокласником, а також книжки Андрія Чайковського та Шевченків “Кобзар”.

Під час установчого конгресу українських націоналістів 1929 р. роль війська в історії України аналізував М. Капустянський. У положенні про устрій ОУН у 4, 5, 6 статтях йшлося про історичну тяглість та зумовленість нації. У третьому пункті резолюції Конгресу ця думка була сформульована чітко: “Національний ідеал формується на ґрунті суцільного досвіду минувшини в з'єднану форму органічних прагнень, яких здійснювання дає тяглість історичного ставання нації”³.

У програмі діяльності референтури Проводу Українських Націоналістів 1930 р. накреслено масштабний план формування історичної пам'яті українців: “Досвід української історії взагалі мусить знайти в ідеології українського націоналізму оригінальне з'ясування та всебічну історіософічну інтерпретацію. Мав би це бути, властиво, виклад *філософії* української історії. Ця тема охоплює при- близно такі інтереси:

³ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / [упор. В. Муравський]. – Львів, 2006. – С. 77–79, 285, 297.

а) *Суб'єктивні й об'єктивні умови повстання і занепадання державної організації протягом української історії* (причини, характер, ступінь подібності, зглядно відхильності української державної організації від державної організації сучасного тоді світу).

б) *Розвиток політичної свідомости українського суспільства в різні епохи історії* та культурно-побутові та соціально-господарські чинники, що його зумовляють.

в) *Які гетерогенні елементи* (здебільшого расово) спричинювалися до піднесення зглядно – упадку української державности та політичної свідомости укр[аїнського] суспільства (джерело походження, розмір і якість нових привнесень, асиміляція чи опір, психологічний нахил українців підлягати впливам расово-гетерогенних елементів).

г) *Засади державного устрою й характер державної влади* в історії державної влади в історії державного життя укр. народу (форма влади, законодавство, державне, карне і приватне право, форми адміністрації, соціальний переріз населення, вплив органів влади на політичне й культурне життя суспільства).

г) *Аналіза українського мілітаризму в минушині* (наступ чи оборона? Організація збройної сили, українці в бою, погляд предків на війну, поводження з переможеними, як підхопила традиція – в письменстві, піснях, думках – війни минулого? Альтернатива: Українці хижакі чи травоїдна худоба, згл[ядно] маскуліністична чи феміністична риса переважає в національному характері?)

д) *Україна назовні, у світовій політиці* (дипломатична діяльність, взаємини, зносини, союзи; як удалими були ті чи інші зовнішньо-політичні в'язання укр[аїнської] держави з європейськими силами).

е) *Розвиток і техніка господарства* (цивілізаторський почин, ступінь переймання чужих зразків – чи консерватизм чи примітивізм).

є) *Культура й побут* (творчі досягнення думки, мистецтва; оригінальність чи наслідування? Характер літератури, пісня).

з) *Моральні заложення українця* – в родині, стані, в відношенні до людини взагалі – автономія чи сервілізм?

и) *Побут*, що містить він у собі, й як одбивається в ньому всебічне життя?

і) *Релігійний світогляд* (чому впали поганські вірування наших предків? Про що свідчать релігійні спори й боротьба XV–XVIII віків. Чи зазнала коли-небудь Україна релігійної реформації?).

Підсумок: Синтетичний висновок в загальних визначеннях, що змалювали б такий портрет української минушини, який зміг би бути ключем до розв'язки сучасного⁴. У постанові Другого великого збору ОУН акцентовано на тому, що організація “іде слідами Шевченка, Коновальця, Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського та Петлюри” та прагне здійснити “перевиховання цілого українського народу в душі власних традицій української історії”⁵.

⁴ Мандрик М. Український націоналізм. Становлення у міжвоєнну добу / М. Мандрик. – К., 2006. – С. 279.

⁵ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 року. Документи і матеріали / [упор. О. Дзюбан]. – Львів; К., 2001. – С. 53.

Під час війни актуальною була проблема самоусвідомлення українців-східняків. В інструкціях у травні 1941 р. ОУН закликала до пропаганди культу героїзму, відзначення подій визвольної боротьби, організувати віча та демонстрації з використанням козацьких прапорів та 1917–1920 років тощо.

Пропагандисти ОУН мали обговорювати зі слухачами діяльність визначних особистостей в історії України, кривди, які завдала Україні Московія-Росія, не тільки наводити цифри, факти, а й аналізувати історичні події. Референтів ОУН цікавили звіти оперативних груп про рівень обізнаності “східняків” з постаттю М. Грушевського, національної свідомості загалом. В інструкції № 6 для вихователів юнацтва ОУН вказано програму з історії України та список літератури. У цій програмі рекомендовано вивчати первісні часи, акцентовано на великій ролі української культури у зміцненні Литовсько-Української держави (саме це поняття досить оригінальне, адже історіографія здебільшого оперувала поняттям “Литовсько-Руська держава”), відродження та визвольні змагання, ідейна сила і слабкість українського руху. Завершувався курс вказівками про перспективи та ідейні основи української державності. У списку літератури вказано не лише праці державників Д. Дорошенка, І. Терлецького, В. Липинського, Д. Донцова, а й М. Грушевського та М. Драгоманова. Рекомендовано до використання й “Щоденник” Є. Чикаленка. Націоналісти усвідомлювали суголосність поглядів Є. Чикаленка своїм прагненням до виховання української людини нового, не малоросійського типу, а щоденникові записи Чикаленка були важливим історичним джерелом⁶. В іншій програмі цей план конкретизувався та доповнювався докладним висвітленням новітньої історії України, тобто 1917–1940-х років, згадано Холодний Яр, Базар, рекомендовано, окрім творів М. Грушевського, ще й праці В. Антоновича. В інструкції ОУН кінця 1940-х років акцентовано на тому, що “після упадку УНР наші державно-історичні традиції стали головним поштовхом у діяльності ОУН, УПА”. На історичних традиціях наголошено й у “Декалозі” на “12 прикметах характеру українського націоналіста” та “44 правилах життя українського націоналіста”.

В інших програмово-інструкційних документах липня 1942 р. рекомендовано висвітлювати історію України в рамках протистояння з Росією, вказуючи на подібну боротьбу інших народів. Своє бажання побудувати Українську самостійну соборну державу ОУН пояснювала прагненням до відродження героїчного духу княжих і козацько-гайдамацьких часів. План праці в юнацькій сітці на Волині у 1942 р. передбачав вивчення історії політичного руху в Україні⁷. В інструкції 1946 р. конкретизувалося, що Київську Русь слід пропагувати як першу Українську Державу, Козацьку – другу, УНР 1918–1920 років – третю, уточнювалося, що Б. Хмельницький не з’єднував Україну з Московією, а І. Мазепа був самостійником. Дуже цікавими з огляду на використання численних паралелей з історії Європи, відтак європейської перспективи, є програмові засади ОУН (м) від серпня 1946 р. Замислюючись над перспективами української визвольної боротьби, автори наводили приклади Французької революції, що знесла феодальні окови, Англійської,

⁶ *Ишук О.* Молодіжні організації ОУН (1939–1955) / О. Ишук // Літопис Української Повстанської Армії / [упор. Є. Штендера]. – Торонто, 1985. – Т. 11: Тернопільщина: список упавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 р. до 31 грудня 1948 р. – С. 443.

⁷ *Стародубець Г.* ОУН(б) в українському національно-визвольному русі... – С. 78–79.

що знівелювала абсолютизм королів, навіть Російської революції 1917 р., що попри інтернаціональні кличі пішла великоросійським руслом. Згадано також про сербів та війни Росії з Туреччиною 1878 р., греків у 1821–1830 рр., звільнення Бельгії від Нідерландів, стосунки Ірландії та Англії, незалежність Швейцарії, народи в Австро-Угорщині⁸. В одному з останніх інструктивних документів ОУН акцентовано на “ширенні всіма доступними методами правдивого значення і розуміння східними українцями історії – це одно із найосновніших під сучасну пору її завдань”.

Документи ОУН обох фракцій свідчать про те, що програми, інструкції та декларації втілювалися в життя. Під час війни ОУН була занепокоєна бажанням румунів румунізувати історичну пам'ять південноукраїнського населення Трансністрії та аналогічним прагненням з боку німців стосовно решти окупованої Третім Райхом та його союзниками території. Певний вплив на окупованій території мала й радянська пропаганда, що після “патріотичного повороту” кінця 1930-х років, як відомо, теж апелювала до українських військових традицій, щоправда, не забуваючи і про “братерство” з росіянами. Ці погляди поширювали радянські підпільники та партизани. Члени похідних груп ОУН зауважували, що німці використовують для пропаганди навіть радянські історичні кінострічки (“Б. Хмельницький”), підтримують організатора козачого руху у Дніпропетровську Малиновського, можливо, провокатора або й представника проросійських сил. На жаль, мельниківці і бандерівці теж конкурували, зокрема, у сфері боротьби за історичну пам'ять, апелюючи фактично до спільних цінностей та гасел. Мельниківець О. Жданович навіть вважав історичні розходження однією з передумов розколу на дві фракції⁹. Щоправда, іноді вони об'єднувалися для спільних дій проти радянської влади, німців чи румунів. В окупованій Україні діяли і неоунівські самостійницькі українські формування. Наприклад гетьманці, які поширювали свої історичні погляди у часописі “Нація в поході”¹⁰.

Засоби впливу ОУН на історичну пам'ять населення, можна умовно поділити на два тісно пов'язаних між собою різновиди: прямі, що передбачали безпосереднє спілкування з пересічними людьми, та опосередковані. До перших належали бесіди, вишкіл молоді, організація та проведення свят, культ могил, до других – використання “історичних” псевд діячами ОУН та УПА (“Наливайко”, “Байда”, “Кармелюк”, “Козак”, “Сагайдачний” та ін.), перейменування вулиць на честь українських героїв, видання листівок, преси, зображальних матеріалів, пропаганда подвигів членів ОУН та вояків УПА.

До 1941 р. найпоширенішими були такі засоби, як вишкіл, видання та поширення преси (“Сурма”, “Розбудова нації”, листівки та ін.). Важливою для ідеології ОУН вважаємо брошуру В. Мартинця 1937 р.¹¹. Спочатку здебільшого обмежені тереном Галичини, а до початку 1942 р. в масштабах всієї України, у багатьох

⁸ На зов Києва. Український націоналізм у II Світовій війні. 36. статей, спогадів і документів. – К., 1993. – С. 453–457.

⁹ Жданович О. Між юнацьким горінням і холодним досвідом / О. Жданович // Там само. – С. 281–294.

¹⁰ Євтимович В. Гетьманська традиція в Суботіві / В. Євтимович // Нація в поході. – 1940. – № 1–2. – С. 16; Назарук О. Слово до українських людей доброї волі. Про українську трудову монархію / О. Назарук // Нація в поході. – 1940. – № 13–14. – С. 16.

¹¹ Мартинець В. Забронзовуймо наше минуле! / В. Мартинець. – Париж, 1937. – 32 с.

регіонах і раніше націоналісти змогли поширювати свої ідеї, діяли майже легально та відкрито (мельниківці завдяки лояльності до німців, бандерівці – завдяки тактиці “доконаних фактів”). Зауважимо, що Акт відновлення Української держави, який повертав історичну традицію українського державотворення, було проголошено у Львові 30 червня 1941 р. У Києві, Дніпропетровську, Харкові націоналісти в 1941 р. теж активно працювали. Вони видавали газети, брошури, журнали у Західній та Центральній Україні¹². Промовистою є навіть назва брошури Я. Старуха “Тисяча років життя й боротьби українського народу” (1943).

Особисте спілкування іноді було ефективніше за друк листівок та газет¹³. У Києві члени ОУН (м) контактували з органами влади, інтелігенцією, професурою, зокрема місцевими істориками (О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, А. Яковлів, М. Андрусак та ін.). У Харкові при “Просвіті” діяла історична комісія¹⁴. У директиві крайового провідника ОУН (м) до провідного активу наказано сприяти встановленню у кожній місцевій церкві таблиці з іменами загиблих воєнків, на всіх могилах героїв зробити таблиці з написом про боротьбу за Українську державу. Подбати про те, щоб у кожній оселі були портрети Шевченка, Міхновського, Петлюри, Коновальця, а також прапор і герб¹⁵. Перебування у Києві, ознайомлення з історичними пам’ятками викликало піднесення та історичні згадки у прибулих з Галичини націоналістів¹⁶. Під час оперативної роботи з населенням Сходу члени ОУН використовували не лише неодноразово вказану в інструкціях літературу, але й інші праці. Закономірним і вдалим було використання історії миколаївця М. Аркаса, доступної та цікавої місцевому населенню¹⁷. На жаль, бракувало відповідної літератури.

21 листопада 1941 р. мельниківці спільно з бандерівцями гучно відзначили свято героїв Базару. До Києва планували доправити урну із землею з могили розстріляних героїв, яку мали вмурувати у Софійському соборі, аби вона стала

¹² *Бойко Ю.* У сьйві нашого Києва. “Українське Слово” у Києві в 1941 році / Ю. Бойко. – Мюнхен, 1955. – 224 с.; *Стасюк О.* Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / О. Стасюк. – Львів, 2006. – С. 139–140, 142–143; *Вінцовський Т.* Організація системи пропаганди ОУН на території Трансністрії / Т. Вінцовський // *Сторінки воєнної історії України.* – 2009. – Вип. 12. – С. 249–254; *Жилюк В.* Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. / В. Жилюк. – Рівне, 2008. – 308 с.; *Горбуров С.* Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації / С. Горбуров, М. Шитюк. – К., 2003. – 57 с.; *Литвин С.* Неперіодична друкована продукція як пропагандистська зброя ОУН на східноукраїнських землях (1941–1943 рр.) / С. Литвин // *Література та культура Полісся.* Зб. наук. праць / [відп. ред. та упор. Г. Самійленко]. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Вип. 63: Історико-культурний простір та його наповненість окремими явищами. – С. 153–161; *Ревегук В.* Похідні групи ОУН у Полтаві (1941–1944) рр.) / В. Ревегук // *Співпраця СРСР та Німеччини у міжвоєнний період та під час Другої світової війни: причини і наслідки: матеріали міжнародної конференції (Київ, 5–7 листопада 2011 р.).* – К., 2011. – С. 246–260.

¹³ *Беркгоф К.* Жива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою / [К. Беркгоф; пер. з англ. Т. Цимбал]. – К.: “Критика”, 2011. – С. 222.

¹⁴ *Сергійчук В.* ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1996. – С. 46.

¹⁵ Там само. – С. 265.

¹⁶ На зов Києва... – С. 147.

¹⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 року. Документи і матеріали / [упор. О. Дзюбан]. – Львів; К., 2001. – С. 241; На зов Києва... – С. 175.

символом тяглості та незнищенності української визвольної боротьби. Саме після цієї події репресії проти націоналістів стали масовими¹⁸.

Після цього обидві гілки ОУН були змушені діяти у підпіллі аж до 1950-х – 1960-х років, що, втім, не вплинуло на масштаби діяльності, особливо бандерівців. Влітку 1942 р. агітатори діяли в кожному селі Волині. У Рівненській області вони охопили 150 осіб. Під час вишколів ретельно вивчали історію України¹⁹. В. Гайвас згадував, що впродовж 1942–43 років він провів десятки вишколів на Тернопільщині, у Чортківській та Бережанській округах головно на теми боротьби за Українську державу, починаючи від Київської Русі-України, козаччини, гетьманщини, визвольних змагань 1917–20 років, з'ясовано причини втрати незалежності та невдач у боротьбі за відновлення держави. Вже у 1948 р. ОУН організувала святкування 300-річчя з дня початку визвольного повстання під проводом Б. Хмельницького²⁰. До цієї події були видані брошури “Переяславська легенда” (1948), “Історія революційної боротьби в Наддніпрянській Україні” (1948); “Чому повстання 1648 року було переможне?” (1948) П. Полтави, “В 300-літні роковини Козацької Революції під проводом гетьмана Богдана Хмельницького” (1948). Також видруковано серії листівок із портретами видатних українських діячів (Миколи Міхновського, Симона Петлюри, Євгена Коновальця) і відповідними написами та дереворити Н. Хасевича із зображеннями основних віх української історії.

У другій половині 1942–1943 роках діяв студентський осередок ОУН в Одеському університеті (безперервно від осені 1941 до весни 1944 рр. єдиний в радянській Україні) на чолі з корінним одеситом С. Караванським²¹. Надіслано листи до очільників Трансністрії з проханням відкрити українські відділи на всіх секціях історико-філологічного факультету Одеського університету²². Листи дійшли до адресата, однак мети не було досягнуто²³, хоча сам факт заяви важливий консолідуючий чинник для української молоді. Джерела свідчать про успішну діяльність націоналістів і на півдні України. Румуни відзначали використання українськими силами найрізноманітніших форм поширення своїх поглядів: живе спілкування з людьми; за допомогою преси, яка представлена 38 газетами, що друкуються за Бугом, а привозять її підпільно або надсилають через пошту в Трансністрію і розповсюджують з рук у руки; за допомогою літератури самостійницького характеру, до якої належать біографії відомих українців, націоналістична література, журнали, листівки, декларації як бандерівців, так і мельниківців; використання приїжджих із Райхскомісаріату емісарів під виглядом художників, іконописців, типографістів, театральних груп, журналістів, студентів, викладачів; шляхом домашніх зустрічей

¹⁸ Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Я. Шумелда // На зов Києва... – С. 116–117.

¹⁹ Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2002. – С. 78–79.

²⁰ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2011. – Т. 18: Діяльність ОУН-УПА на території Центрально-Східної та Південної України. – С. 170.

²¹ Музичко О. Український студентський рух в Одесі у роки румунської окупації (1941–1944) / О. Музичко // Інтелігенція і влада: матеріали П'ятої всеукраїнської наукової конференції (Одеса, 24–25 грудня 2009 р.). – Одеса, 2009. – Ч. 1. – С. 159–164.

²² Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-2249. – Оп. 1. – Спр. 200. – Арк. 34, 36.

²³ Протилежний погляд див: Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часі Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 / А. Жуковський // Український історик. – 1987. – № 1–4. – С. 83–96.

на хрестинах, весіллях, днях народження, вечорницях з використанням пісень, віршів, танців, *історичними розповідями старших людей* з метою пробудження національної свідомості; за допомогою священників, яких визнано *найбільш полум'яними українськими пропагандистами* (виділення наше – О. М.).

Оунівці прагнули створити Антибільшовицький блок народів. У меморандумі Проводу ОУН до А. Гітлера від 23 червня 1941 р. обґрунтовано історичне право України на власну державність, зроблено історичний екскурс, висвітлено боротьбу України на два фронти: проти Польщі та Москви за союз із Серединою Європою²⁴. Мабуть, ці погляди мали певний вплив на політичні кола Райху²⁵. Значно успішнішою була апеліяція, зокрема, в історичному зрізі, до інших поневолених народів ССРСР. У листівках ОУН татар Поволжя та грузинів закликали вступати до лав УПА, докладно описано славне минуле цих народів, розчавлене московським чоботом²⁶. До досвіду всесвітньої історії апелювала підпільна брошура ОУН “Короткий витяг з історії народів” (1947).

Без сумніву, вплив ОУН на свідомість населення Західної України був значним. Складнішою виявилася ситуація на Сході, змороданому системним російсько-радянським геноцидом. У 1952 р. один із функціонерів ОУН оцінював стан свідомості східноукраїнського населення як низький, адже мало хто з них знав історію України справжню, не спотворену більшовиками. Однак паростки національної культури не були винищені остаточно і слугували певним ґрунтом для діяльності ОУН. Промовистою є згадка корінного роменчанина про те, що він пишався своїм містом, бо знав його козацьку історію, як в них вдома переховували гарно ілюстровану “Історію України” (найвірогідніше М. Аркаса – О. М.), яку він читав може з десять разів. “За неї в УСССР вже й судили, але ми ту книжку ховали так, як моя бабуся молитовник, у чуланчику, за дошкою, – наголошував він²⁷. Один із житомирських провідників ОУН у розмові з В. Галасою визнавав, що в більшості людей “національне почуття заховане в тайниках душі або заглушене зовсім”, але водночас твердив: “Щойно після багатьох розмов, прикладів з історії боротьби за свою державність інших народів у наших співрозмовників починає формуватись українська державницька думка. Виникає розуміння, що тільки у власній державі наш народ зможе організувати своє життя в інтересах всіх і кожного”. Це підтверджують і слова дев'ятнадцятирічного житомирянина Є. Р. Лаврентюка, який відвідував організовані бандерівцями молодіжні зібрання, що до вересня 1941 р. організовували у приміщенні міської управи, а потім на конспіративних квартирах. Трактування націоналістами тих чи інших історичних подій суттєво відрізнялися від тих, які він вивчав у радянській школі. Вперше Є. Лаврентюк потрапив на таке зібрання, де були присутніми 50 юнаків та дівчат, у серпні 1941 р. Доповідь обласного провідника ОУН “Хоми” з історії України викликала такий інтерес, що молодь жваво обговорювала почуте. Очолювали ці гуртки переважно місцеві освітяни. Так, завідувач райвно Володар-Волинського району М. І. Зарічний за наказом члена бандерівської похідної групи “Вовка” організував та керував гуртком

²⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 року. Документи і матеріали / [упор. О. Дзюбан]. – Львів; К., 2001. – С. 67–70.

²⁵ Там само. – С. 403.

²⁶ Лебедь М. УПА. – Б. м., 1946. – С. 112–114.

²⁷ ОУН-УПА на Сумщині / [упор. Г. Іванущенко]. – К., 2006. – Т. 1. – С. 23.

з вивчення історії України. Завідувач Сербинської школи Смільчинського району І. І. Закревський провів заняття хорового гуртка (15 чол.) та викладав історію України юнакам та дівчатам, що записалися до “Куреня української молоді”. Аналогічну назву мала молодіжна освітньо-спортивна організація у с. Пилипо-Кошара Держинського району, що об'єднувала до 60 чоловік. Близько 40 чол. відвідувало у Черняхіві семінар з вивчення рідної історії. Деякий час керівниками цих семінарів були члени похідної групи ОУН(б) Іван Мацьків (“Макс”) і Чабан, а згодом ці обов'язки виконували двоє місцевих вчителів²⁸. Спогади свідчать про особливо жвавий інтерес до постаті С. Петлюри і збройного чину його соратників²⁹.

Румунські звіти стверджували, що націоналістична пропаганда має сприятливе підґрунтя, оскільки збігається з прагненням до національного самоствердження з метою створення Української незалежної держави. До руху активно залучається молодь, навіть колишні комсомольці, а тепер організація молодих петлюрівців, національна свідомість яких вища, ніж ще півроку до того, а значить є серйозною загрозою новому режиму³⁰.

Не такою вже перебільшеною виявилася теза А. Мельника, висловлена у 1953 р.: “Численні неофіти ОУН у Києві, Полтаві, Харкові й Вінниці, Одесі і в Дніпропетровську могутньо боролися під знаком українського націоналізму і вмирили, вірні його великим засадам. В роках війни український націоналізм ще глибше занурився в національний материк, розорав його безкраю ширину потужним ралом своєї ідеї і посіяв зерно, вагітне майбутніми історичними плодами”³¹.

Отже, ОУН прагнула поширити передусім націоцентричну візію українського історичного процесу, пропагуючи здобутки української наукової історіографії, передусім державницької школи. Головними принципами діяльності ОУН в галузі виховання історичної пам'яті були системність та європейська перспектива. На жаль, простежувався певний дисбаланс у розгляді епох української історії, не враховано потенціалу східно- та південноукраїнських діячів (М. Аркас, І. Луценко, М. Комаров, Є. Чикаленко та ін.). Націоцентричний образ історії України, який обстоювала ОУН, і сьогодні актуальний.

Oleksandr Muzychko. OUN's struggle for the historical memory of Ukrainians: features, stages, and directions of activities (1930s – 1950s)

The purpose of the article is to investigate the role of the OUN in the struggle for the historical memory of the Ukrainian people. It is based on the extensive historical sources: official documents and narratives. A conclusion is reached that the struggle for the historical memory was among the most essential points in the OUN's tactics. It is argued that this importance was influenced by the features of the nationalistic ideology. Methods employed by the OUN were direct (i.e., organisation of holidays, lectures, readings) and mediated (i.e., their press, using the names of the heroes of Ukrainian history for the nicknames of the OUN members).

Key words: OUN, Ukrainian Insurgent Army, historical memory, underground.

²⁸ Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. / В. Жилюк. – Рівне, 2008. – 308 с.

²⁹ На зов Києва... – С. 174; Беркгоф К. Жнива розпачу... – С. 222.

³⁰ Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади / В. Галаса. – Львів, 2005. – 270 с.

³¹ На зов Києва... – С. 325.

Александр Музычко. ОУН в борьбе за историческую память украинцев: этапы, направления деятельности, особенности (1930-е – 1950-е годы)

Исследована роль ОУН в борьбе за историческую память украинского народа на основании исторических источников – актовых и нарративных. Сделан вывод о том, что борьба за историческую память была среди наиболее важных вопросов в тактике ОУН, что связано с особенностями националистической идеологии. Охарактеризованы основные этапы, направления, формы и методы деятельности ОУН, направленные на повышение уровня национального сознания населения Украины.

Ключевые слова: ОУН, УПА, историческая память, подполье.